

УДК 316.343.652 (477.53): [37+379] «192/193»

Т. П. Демиденко

РОЛЬ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ПОЛТАВЩИНИ У РОЗВИТКУ ОСВІТИ Й КУЛЬТУРИ РЕГІОНУ (20-30-ТІ РОКИ ХХ СТ.)

У статті аналізується регіональний аспект діяльності радянської освітянської та творчої інтелігенції, її роль у розвитку освіти й культури на Полтавщині.

Ключові слова: інтелігенція, освіта, культура, театр, репресії.

В статье анализируется региональный аспект деятельности советской интеллигенции в области образования и культуры на Полтавщине.

Ключевые слова: интеллигенция, образование, культура, театр, репрессии.

The article analyses the regional aspects of soviet intelligentsia activities in the sphere of education and culture on the territory of Poltavshchyna.

Key words: intelligentsia, education, culture, theatre, repressions.

Постановка проблеми. Посилення уваги до історії інтелігенції зумовлено передовсім зростанням її суспільної ролі. Концепт «інтелігент» є надзвичайно ємким за своїм смисловим наповненням. Він відображає двосторонні зв'язки людини з царинами знань, культури та із суспільством, адже інтелігент – це той, хто здобуває знання та поширює їх серед людей, хто засвоїв культурні надбання, виробив власну внутрішню культуру і сприяє розвитку культури в суспільстві.

Попри сталість характеристик сутності і ролі інтелігенції, ця роль коригувалася у різні історичні часи. Зокрема, у процесі так званого соціалістичного будівництва ставилося завдання створити у соціальній структурі суспільства якісно нову верству – робітничо-селянську інтелігенцію. Передбачалося, що її освітній рівень буде таким же високим, як у дореволюційної, а за кількістю вона у багато разів перевищить стару і забезпечить усі ділянки державного, економічного і культурного будівництва. Разом з тим інтелігенція мала відзначитися відданістю біль-

шовизму і єдністю з радянським партійно-державним апаратом. У структурі соціалістичного суспільства новій інтелігенції було визначено другорядне і підпорядковане місце прошарку між пануючим робітничим класом і колгоспним селянством.

Упродовж 20–30-х років було підготовлено численну армію дипломованих спеціалістів, проте лише незначну їх кількість за духовним складом і рівнем культури, за самовідданим служінням народові, подвижництвом можна було віднести до інтелігенції.

Гостру потребу у працівниках кваліфікованої розумової праці відчувала як країна в цілому, так і Полтавщина зокрема, з огляду на складність завдань, що постали в культурному будівництві упродовж 20-30-х років.

Аналіз актуальних досліджень. Культурна та освітня діяльність радянської інтелігенції у 20-30-і роки ХХ ст. привертала увагу дослідників як у всеукраїнському, так і у регіональному вимірах. Так, формуванню нової інтелігенції, її ролі в культурному будівництві й

суспільно-політичному житті України присвята колективна монографія «Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.)» [12].

У контексті регіональної історії певні аспекти діяльності інтелігенції Полтавщини досліджуваного періоду висвітлюються в історичних нарисах «Полтава» [14] та «Полтавщина» [16]. Минулому й сучасному освітньої галузі регіону присвячений історичний нарис І. Охріменка, М. Пашка та П. Шемета [13]. Різні аспекти та персоналії діячів культурного будівництва на Полтавщині досліджували відомі полтавські краєзнавці В. Жук [10], М. Фісун [18] та інші.

Водночас спеціальних праць, присвячених ролі освітянської та творчої інтелігенції в духовному житті Полтавщини, досі не створено. Вивчаючи цю проблему, автор, крім існуючих досліджень, залучає до наукового вжитку матеріали Державного архіву Полтавської області, привертаючи увагу до необхідності ґрунтовніших розвідок з означеної проблеми.

Метою статті є аналіз діяльності і визначення ролі інтелігенції Полтавщини у розвитку освіти і культури регіону в 20-30-і роки ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. У роки першої п'ятирічки найважливішим завданням у сфері освіти залишалася ліквідація неписьменності. Виконуючи постанову ЦК ВКП (б) від 17 травня 1929 року про ліквідацію неписьменності і малописьменності, цю роботу очолила надзвичайна комісія з ліквідації неписьменності при агітаційно-пропагандистському відділі Полтавського окружного. Серед заходів, що їх вживали освітянські установи, були охоплення усіх неписьменних системою лікнепу, передплата для цієї категорії населення часопису «Геть неписьменність!», створення наймитських шкіл, підготовка для роботи в них кадрів робітників-ліквідаторів та груповодів тощо [5, арк. 52].

Якщо розглядати справу з ліквідацією неписьменності у районах Полтавської округи, то на 1929–1931 роки маємо такі показники: найскладніша ситуація спостерігалася у Червоноградському районі, де неписьменних було 9343 особи, Полтавському – 9257 осіб, Решетилівському – 9019 осіб та в Шишацькому – 8460 осіб. Найменше неписьменних було в Білоцерківському районі – 3581 особа та Рублівському – 3204 особи. Разом по окрузі на 1 жовтня 1929 року неписьменних було 131115 осіб. Ліквідовано неписьменність серед 81368 осіб та навчено малописьменних – 9085 осіб [2, арк. 7].

Та попри всі зусилля освітянської інтелігенції, з огляду на складність і масштабність проблеми ліквідації неписьменності, у 1939 році це завдання не було остаточно вирішене: на по-

чаток року на території Полтавської області залишалось 30700 осіб неписьменних і 54000 – малописьменних [3, арк. 11].

На початку 30-х років на Полтавщині, як і по всій республіці, Постановою ЦК ВКП(б) від 25 липня 1930 року було запроваджено загальну початкову освіту. Для втілення в життя цієї постанови бюро Полтавського окрнаркому вже 20 серпня 1930 року прийняло резолюцію, яка передбачала:

– у 1930–1931 навчальному році охопити загальним навчанням усіх дітей віком від 8 до 10 років включно в обсязі не менше 4-річного курсу;

– організувати 2-х річні та 1-річні школи і групи для охоплення загальним навчанням дітей 11–15 років, які не пройшли чотирирічного навчання;

– зважаючи на зріст завдань, покладених на учительство в зв'язку із введенням загального початкового навчання, покращити матеріальне становище учительства і забезпечити його постачання за нормами робітників;

– передати органам освіти, крім наявних 1533 шкільних кімнат, усі помешкання, які можуть бути використані під школи, зокрема, з відібраних у куркулів будівель [4, арк. 112].

Дуже гостро постала в цей час проблема кадрового забезпечення шкіл педагогічними працівниками, адже у спадок від дореволюційних часів Полтавщина дістала шкільну систему, в якій на одного вчителя припадало нерідко по 100 учнів, а заняття одночасно велися з трьома, в кращому випадку – з двома групами [17, с.106]. Описуючи становище освітянської інтелігенції Полтавщини на початку ХХ століття, дослідники відзначають: «В убогій, нетопленій хаті надривав своє здоров'я голодний вчитель, голодний, бо його утримання ледве вистачало навіть на задоволення найнеобхідніших потреб життя... В першу чергу вчителю доводилося урізувати свій бюджет за рахунок культурних потреб: на газети, на книжки, на листування не залишалось нічого... По освітньому рівню земських вчителів-чоловіків колишня Полтавська губернія займала останнє місце серед земських губерній, по рівню вчительок – 11, а по рівню вчителів взагалі – 29 серед 34 губерній» [17, с.107].

Відтак, завдання творення нової системи освіти, подолання неписьменності вимагали передусім зусиль учительства. Саме воно на той час стало найчисленнішим загоном інтелігенції в республіці. Порівняно з дореволюційним періодом вчительські кадри збільшилися на кінець 20-х років майже на 18 тисяч осіб [13, с.59]. На Полтавщині контингент учителів за цей же час

зріс у 2,7 рази (за даними Полтавського окріно на 1930/1931 навчальний рік працювало 766 учителів 1-4 класів та 421 учитель 5-7 класів). Проте таке швидке зростання вчительства не супроводжувалося підвищенням якості його підготовки. Більшість педагогів радянського призову мала загальну середню освіту і лише незначна частина – спеціальну педагогічну підготовку. Вищу освіту мала лише п'ята частина педагогів. У 1932 році за походженням серед вчительства було 11 % робітників, 77 % селян, понад 11 % службовців, решта походила з духовенства і дрібної буржуазії. У 1937 році три чверті усіх вчителів становила молодь, яка одержала освіту в роки перших п'ятирічок. Половину освітньої інтелігенції склали жінки [12, с.60].

Помітну роль у підготовці вчительства регіону відігравав Полтавський педінститут. 1931 року було відкрито Кременчуцьке педагогічне училище, у 1934 році – Лубенський учительський інститут [13, с. 65-66]. Вчительство, підготовлене цими навчальними закладами, значною мірою забезпечило кадровий потенціал для розв'язання наступного важливого завдання – переходу з 1934/1935 навчального року до обов'язкового семирічного навчання. На 1936 рік на Полтавщині працювали 957 початкових, 70 неповних середніх та 161 середня школи [13, с.66]. У динаміці розвитку шкільної мережі дедалі чіткіше простежувалася тенденція до зменшення кількості початкових і зростання числа середніх навчальних закладів [6, арк. 7].

Продовжувалася у 30-і роки і розбудова на Полтавщині системи вищої, середньої спеціальної та професійно-технічної освіти. На кінець другої п'ятирічки, напередодні утворення Полтавської області (22 вересня 1937 року) на території, що увійшла потім до її меж, працювало 5 ВНЗ, 43 технікуми, 7 робітничих факультетів, а також наукові заклади – науково-дослідний інститут свинарства, інститут кормів, гравіметрична обсерваторія [11, с.168].

Загалом у розвитку освіти відбулися значні позитивні зміни, що полягали у ліквідації неписьменності, запровадженні загальної обов'язкової семирічної освіти, відкритті середніх шкіл, вищих та середніх спеціальних навчальних закладів, науково-дослідних установ. Статистичні дані свідчать про значні здобутки у цій сфері, проте освіта області зазнала великих втрат упродовж трагічних років голодомору та репресій. Жертвами сталінського терору стали сотні викладачів та студентів. Уже в 1930 році за фальшивим звинуваченням у приналежності до «Спілки визволення України» були репресовані професори Полтавського ІНО О. Т. Бузинний, В. С. Воропай, В. О. Щепотьєв, яких вислали за

межі України. Сліди Воропая й Бузинного загубилися в катівнях ГУЛАГу, а Щепотьєв після п'ятирічного заслання повернувся до рідних у Гадяч, та через два роки був знову заарештований і за вироком «трійки» НКВС розстріляний.

Репресіям з боку більшовицьких каральних органів були піддані три директори ВНЗ, котрі працювали в 1930-х роках – М. Х. Фарбер, П. М. Койнаш, І. М. Онісін, заступник директора Н. Ю. Мірза-Авакянц, професор В. М. Верховинець, викладачі Ф. К. Курінний, П. Я. Макаренко, військовий керівник інституту О. С. Панкратьєв та інші [1, с.43].

Серед репресованих і замордованих у катівнях було чимало освітян і науковців інших навчальних закладів та установ культури, таких, як ректор сільськогосподарського інституту І. В. Сердюк, наукові співробітники Полтавського краєзнавчого музею Н. Х. Онацький та Полтавського державного історичного архіву М. М. Бужинський, директори шкіл с. Жуки Полтавського району С. Г. Молодчий та с. Новий Тагамлик Новосанжарського району В. А. Маринич та тисячі інших представників інтелігенції Полтавщини, втрата якої стала величезним ударом по культурі краю [10, с. 36-37].

Під всеохоплюючим контролем партії перебував і процес літературної творчості. У зв'язку з постановою ЦК ВКП(б) про перебудову літературних організацій відбулася централізація та уніфікація творчих спілок літераторів і заміна їх єдиною Спілкою радянських письменників України. Оргбюро Спілки радянських письменників було утворено 4 липня 1932 року і в Полтаві [15, с. 215]. У такий спосіб простіше здійснювався партійно-державний контроль за літераторами у центрі та на місцях. Усі митці, що хоча б якоюсь мірою виявляли творчу особистість чи непокору ідеологічному диктату, потрапляли до категорії класово ворожих. Так, до неї потрапили полтавці О. І. Ковінька та П. Й. Капельгородський, перший з яких майже 20 років змушений був поневірятися по сибірських концтаборах, а другий за сфабрикованими звинуваченнями був розстріляний енкаведистами у 1938 році [14, с.165–166].

Непродумані адміністративні реорганізації в галузі театрального мистецтва призвели до того, що у першій половині 30-х років на Полтавщині не була вирішена проблема стаціонарного професійного театру. Подією великої ваги стало відкриття такого театру в Полтаві 1 травня 1936 року. Це був Полтавський державний український театр музичної драми. За творчим профілем він мислився як сценічний заклад синтетичного видовища – поєднання драматичного і оперного

жанрів. Трупю очолив молодий режисер Харківського театру ім. Т. Г. Шевченка В. М. Склярченко. Перший творчий сезон відкрився постановкою опери М.Мусоргського «Сорочинський ярмарок» [8, арк. 3].

Творчий розмах полтавських митців невдовзі поставив на порядок денний питання про підготовку молодого поповнення трупи. З цією метою 2 грудня 1937 року розпочала роботу драмстудія з дворічною програмою навчання, серед 40 учасників якої – у більшості робітників підприємств м.Полтави – були майбутні здібні актори О. Некряч, К. Ломакіна та інші [9, арк.10].

У 1938 році театр взяв активну участь у відзначенні 100-річчя з дня смерті І. П. Котляревського. На меморіальних урочистостях, коли полтавська трупа представила глядачам відновлену постановку опери М. Лисенка «Наталка-Полтавка», зі вступним вітальним словом виступив М. Т. Рильський [9, арк. 10].

Вже з року створення Полтавський театр здійснював активну гастрольну діяльність, виступивши у 1936 році в Орджонікідзе, у 1937 році – Грозному та Кременчуці, у 1938 році – в Ярославлі, у 1939 році – в Умані, Черкасах, Кременчуці [8, арк. 6].

Загалом за передвоєнні роки театр у Полтаві поставив 44 драматичні і оперні твори, показав 1219 вистав, які відвідали 850 тис. глядачів [9, арк. 9]. У творчому доробку колективу були п'єси української класики (Т. Шевченка, М. Кропивницького, І. Карпенка-Карого, М. Старицького), світової драматургії (В. Шекспіра, Мольєра, Й. Шиллера), твори радянських авторів, серед яких, проте, було чимало кон'юнктурних.

Попри всеохоплюючий ідеологічний контроль за розвитком культури полтавські митці зберігали традиції національної музики, примножували славу Полтавщини як пісенного краю. Значного розмаху набуло в ці роки в області кобзарське мистецтво. Художні колективи бандуристів діяли у Миргороді, Решетилівці, Зінькові, Малій Перещепині, у Шишаках та інших містах і селах. Успішно продовжувала творчу діяльність Полтавська капела бандуристів, створена ще в 1925 році. Влітку 1929 року колектив був перетворений на експериментальну студію бандуристів, консультантом якої був відомий бандурист-віртуоз, композитор та письменник Гнат Хоткевич. Після спеціального прослуховування урядовою комісією у тодішній столиці – Харкові – Полтавська експериментальна студія бандуристів одержала назву «Державна зразкова капела бандуристів Української СРР» під художнім керівництвом В.Кабачка. Завдяки подвижницькій діяльності нашого тала-

новитого земляка Полтавська капела бандуристів виросла з міської до Державної зразкової капели України, з тріумфом виступала в Росії, Грузії, Вірменії, Білорусі, стала лауреатом Першої Української і Першої Всесоюзної олімпіад мистецтва у 1931 році, учасницею відкриття Дніпрогесу в 1932 році [18, с.53].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Упродовж 20-30-х років ХХ ст. Полтавщина мала розгалужену систему навчальних закладів, театрів, музичних та хорових колективів, підготовлені кадри нової радянської інтелігенції. Однак її формування відбувалося на тлі морального третирування та фізичного знищення кращих представників, що підірвало основи поступального розвитку регіону, як і держави загалом. Надалі доцільним уявляється вивчення внеску у духовний розвиток краю інших верств наукової, освітянської та художньої інтелігенції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Год Б. В. Полтавський державний педагогічний університет імені В. Г. Короленка: історія і сучасність / Год Б. В., Єрмак О. П., Киридон П. В. – Полтава, 2009. – 194 с.
2. Державний архів Полтавської області (ДАПО). – Ф.363. – Оп.1. – Спр.265.
3. ДАПО. – Ф.363. – Оп.1. – Спр.315.
4. ДАПО. – Ф.369. – Оп.2. – Спр.14.
5. ДАПО. – Ф.2212. – Оп.1. – Спр.2.
6. ДАПО. – Ф.3938. – Оп. 1. – Спр. 106.
7. ДАПО. – Ф.4101. – Оп.1. – Спр.1.
8. ДАПО. – Ф.8626. – Оп. 1.– Спр. 27.
9. ДАПО. – Ф.8626. – Оп.1. – Спр. 105.
10. Жук В. Н. Що відомо про боротьбу за ліквідацію неписьменності та розвиток освіти на Полтавщині в 20-х – 30-х роках ХХ ст. / В. Н. Жук // Наш рідний край (Сторінки про розвиток освіти на Полтавщині). Випуск третій. – Полтава, 1990. – С.26–38.
11. Нариси історії Полтавської обласної партійної організації / [упоряд. І. Т. Буланій, М. М. Губерський, С. О. Данішев та ін.]. – Х.: Прапор, 1981. – 327 с.
12. Нариси історії української інтелігенції: У 3-х книгах / [відповід. редактор Ю. О. Кондуфор]. – К, 1994. – Кн. 2. – 170 с.
13. Охріменко І. В. Освіта і виховання на Полтавщині в минулому і сьогоденні. Історичний нарис / Охріменко І. В., Пашко М. С., Шемет П. Г. – Полтава: ПОПОПП, 1998. – 164 с.
14. Полтава. Історичний нарис / [Лобурець В. Є., Кукоба А. Т., Супруненко О. Б. та ін.]. – Полтава: Полтавський літератор, 1999. – 280 с.

15. Полтаві 800 років. 1174–1974: зб. документів і матеріалів/упоряд. Білий П. Х, Ємець П. М., Жук В. Н. – К.: Наук. думка, 1974. – 420 с.
 16. Полтавщина. Історичний нарис/[Год Б. В., Грибан Г. П., Жук В. Н. та ін.]. – Полтава: Дивосвіт, 2005. – 592 с.
 17. 1905. Профрух на Полтавщині: зб. статей/ред. М. Горяйстов, С. Сахаров, В. Шкляр.
– Видання Полтавського Окрпрофбюро, 1926. – 144 с.
 18. Фісун М. А. Що знаємо про бандуристів Полтавщини? /М. А. Фісун//Наш рідний край (Сторінки про розвиток культури на Полтавщині). – Випуск четвертий. – Полтава, 1990. – 61с.
-